

Athari za Tafsiri ya Jazanda na Majazi kwa Mawasiliano: Mfano wa Tafsiri ya Riwaya ya *Shetani Msalabani*.

Magugu V. Njeru⁽¹⁾; Robert W. Oduori⁽²⁾; Mark M. Kandagor⁽³⁾

⁽¹⁾⁽²⁾⁽³⁾Idara ya Kiswahili na Lugha nyingine za Kiafrika, Chuo Kikuu cha Moi

Main Author email: njeruwamagugu@gmail.com

IKISIRI

Makala hii imeangazia jinsi vipengele vya jazanda na majazi vimetumika katika riwaya ya Ngũgĩ wa Thiong’o ya *Caitani Mutharaba-ini* iliyoandikwa awali katika lugha ya Kikuyu na baadaye kutafsiriwa kwa Kiswahili na Kiingereza na mwandishi mwenyewe. *Caitani Mutharaba-ini*, *Shetani Msalabani* na *Devil on The Cross* ziliteuliwa kimakusudi kwa kuzingatia umuhimu wake kama riwaya ya kwanza kuandikwa kwa Kikuyu na kutafsiriwa kwa Kiswahili na kiingereza, pamoja na ukwasi wake wa vipengele vya kijazanda na kimajazi. Sampuli ya data iliyochanganuliwa iliteuliwa kimakusudi kwa kujikita kwa mifano ya jazanda na majazi katika riwaya chanzi. Data iliyotumiwa katika kuandaa makala hii ilikusanywa kutokana na usomaji na uchanganuzi wa riwaya chanzi ya Kikuyu, tafsiri ya Kiswahili na ile ya Kiingereza. Data hii ilijikita kwa vipengele hivi vya jazanda na majazi. Uchanganuzi umejikita kwa jinsi mtafsiri alivyoshughulikia vipengele hivi kwa kuangazia jinsi vilivyotumika katika matini chanzi na namna vilivyohawilishwa katika tafsiri ya Kiswahili na ile ya Kiingereza. Katika kufanya hivi, utafiti umejigemeza kwa nadharia ya baada ukoloni katika tafsiri hasa kipengele cha upekee wa lugha ya fasihi ya Kiafrika, iliyoandikwa na iliyotafsiriwa na kipengele cha uhusiano baina ya Lugha ya mtawaliwa na lugha ya mkoloni. Makala hii imebainisha kwamba licha ya kuwa nomino za pekee aghalabu hazitafsiriwi, katika miktadha ambamo zinabeba maana fiche kama ilivyo kwa majina ya kimajazi yaliyoangaziwa, huenda pana haja ya kutoa maelezo ili kufanikisha mawasiliano kamilifu.

Maneno muhimu: Tafsiri, jazanda, majazi.

How to cite this article in APA.

Njeru, M. V., Oduori, R. W., & Kandagor, M. M. (2022). Athari za Tafsiri ya Jazanda na Majazi kwa Mawasiliano: Mfano wa Tafsiri ya Riwaya ya *Shetani Msalabani*. *Editon Cons. J. Kiswahili*, 4(1), 356-367.
<https://doi.org/10.51317/ecjkisw.v4i1.318>

UTANGULIZI

Jazanda kwa mujibu wa Wamitila (2003) ni dhana ambayo hurejelea matumizi ya taswira au picha kwa ukamilifu wake. Hii ina maana kwamba, tunapoidhukuru dhana hii, ni muhimu kuwa na mtazamo pana kwa kuwa ndani mwake tunapata kufahamikiwa na ujumbe fiche unaochangia ukamilifu wa uelewa wa kazi husika ya fasihi. Okwena (2013) anafafanua dhana jazanda kwa kurejelea maelezo ya Syambo na Mazrui (1992) ambao wanaeleza kwamba, tunaposhughulikia jazanda, tunalenga kwenye ujumla wa matumizi ya taswira ambazo zinaweza kuwa za aina mbalimbali.

Taswira zinazomwingia mtu kichwani anapoisoma kazi ya fasihi aghalabu huwa zimetegemewa ama kwa uchukulio wa kuwepo kwa tajriba ambayo mwandishi na hadhira wanashiriki kimaisha au kukawa na maelezo ya kina yanayolenga kujenga ushirika huu pale ambapo taswira husika ni ngeni kwa hadhira lengwa. Katika muktadha wa tafsiri, aghalabu hadhira ya matini chanzi (MC) huwa ni toauti na ile ya matini tafsiri (MT). Katika hali kama ilivyo kwa riwaya ya *Caिताani Muthaba-ini*, tunapata hadhira tatu tofauti kwa kuzingatia lugha tatu kuu zilizoshughulikiwa ambazo ni Kikuyu (MC), Kiswahili (MT1) na Kiingereza (MT2). Hivyo basi, iwapo jazanda imetegemewa kwa vipengele viwili; ushirika wa tajriba sawa au maelezo ya kina, basi mtafsiri wa fasihi hana budi kushughulikia kipengele hiki kwa kuumba upya mwelekeo uliotumiwa kuifahamisha hadhira kwa taswira iliyolengwa kuibuliwa katika MC.

Kipengele cha pili kilichoangaziwa katika Makala hii ni majazi. Dhana majazi imefafanuliwa kuwa ni mbinu ya kuwapa wahusika, au hata mazingira, katika kazi ya fasihi majina ambayo yanaakisi au yanatuelekeza kwenye wasifu wa tabia zao (Wamitila, 2003). Kwa jinsi hii, tunaweza kupanua ujelezi huu na kusema kwamba majina ya kimajazi hutoa taswira au picha akilini mwa msomaji kuhusu mienendo na tabia za wahusika wanaorejelewa. Taswira

hizi, sawa na ilivyo kwa matumizi ya jazanda, aghalabu hufungamana na ufahamu bia wa kiusuli baina ya mwandishi na hadhira yake. Kutokana na hoja hii, tunahoji kuwa katika kutekeleza tafsiri ya matini ya fasihi, pana haja ya kuangazia jinsi majazi yameumbwa na kutumiwa ili kuhawilisha ujumbe lengwa kisanii kwa lengo la kudumisha athari sawa kimawasiliano na kiumbuji.

Licha ya ufahamu huu, Sharti tutambue ukweli kuwa mchakato wowote wa tafsiri huhusisha uziada na upunguaji katika maana na katika mbinu za uwasilishaji wa ujumbe (Magugu, 2015). Uziada na upunguaji huu japo haukupukiki kwa matini yoyote ile pakubwa hujitokeza katika matini ambazo zina vipengele ambavyo vimefungamana na utamaduni mahususi kama wanavyohoji Tiwiyanti na Retnomurti (2016). Kiwango cha uziada na au upunguaji kimaana na kimtindo huishia kuathiri ufaafu, ukubalifu na ubora wa MT kwa ujumla. Hiki ndicho kiini cha utafiti huu ambapo tumeangazia jinsi mtafsiri wa riwaya ya *Caिताani Mutharaba-ini* kuwa *Shetani Msalabani* na *Devil on the Cross* mtawalia alivyoshughulikia tafsiri ya vipengele vya jazanda na majazi, hasa matumizi yanayofungamana na utamaduni chanzi katika tafsiri ya Kiswahili na tafsiri ya Kiingereza na athari inayotokana na uteuzi alioufanya katika ngazi ya ukamilifu wa mawasiliano.

MAPITIO YA MAANDISHI

Caिताani Mutharaba-ini ni riwaya ambayo iliandikwa na Ngũgĩ wa Thiong’o mnamo 1980. Kwa mujibu wa Ngũgĩ (1981) riwaya hii awali aliandika kwenye karatasi shashi akiwa jela. Hii ndiyo riwaya yake ya kwanza kuandika katika lugha ya Kikuyu. Uamuzi huu ulikuwa wa kimakusudi kama wanavyoeleza Cook na Okenimkpe (1997) kwa kumnukuu mwandishi mwenyewe;

Mawazo huru kwenye karatasi shashi! Nilikuwa nimeamua kutumia lugha ambayo haikuwa imeandikiwa riwaya ya kisasa, changamoto kwangu binafsi, na njia ya kuhimiza imani yangu katika uwezo wa lugha zote za jamii za Kenya... Maudhui? Juhudi

za jamii za Kenya za kupinga na kukabiliana na ukoloni mamboleo na ubepari!

Cookna Okenimkpe

(1997:114) Tafsiri yetu

Riwaya hii inaangazia matatizo ya kisiasa na kijamii yanayomkumba mwananchi wa Kenya kwa wakati ule. *Caitani Mutharaba-ini* ni mojawapo wa riwaya maarufu zaidi za Ngũgĩ wa Thiong’o japo umaarufu wake zaidi unatokana na tafsiri ya Kiingereza; *Devil on the Cross*. Umaarufu wake unashadidiwa tunapozingatia kuwa pamoja na riwaya ya *A Grain of Wheat*, zilikuwa zimeteuliwa kuwa miongoni mwa fasihi bora zaidi ya kiafrika katika karne ya ishirini. Kama ilivyo kwa riwaya nyingine za Kiafrika, riwaya hii ilitumia mandhari ya kiafrika pamoja na fasihi simulizi ya kiafrika katika uwasilishaji wake. Riwaya hii imetumia dhana zinazofungamana na utamaduni wa jamii ya Wakikuyu pamoja na jazanda na majazi yanayofasirika tu katika muktadha wa utamaduni huu. Maudhui ya riwaya hii ni mazito japo yanawasilishwa kwa mtindo wa kinaya; wezi wanashindana na kueleza hila zao hadharani. Wageni waheshimiwa ni wezi kutoka muungano wa wezi wa kimataifa.

MATOKEO NA MUKHTASARI

Tafsiri na Uamilifu wa Jazanda katika Riwaya ya *Caitani Mutharaba-ini*

Riwaya ya *Caitani Mutharaba-ini* ina ukwasi wa mbinu mbalimbali za kisanaa ambazo mwandishi ametumia katika kuwasilisha ujumbe wake. Makala hii hata hivyo imejikita kwa matumizi ya jazanda. Mbinu hii imetumiwa pakubwa kufumba ujumbe mzito ambao kando na kuwa fumbo kwa wasomaji, huenda mwandishi hangeweza kueleza ujumbe waziwazi kutokana na hofu za udhibiti wa vyombo vya dola wakati wa utunzi wa riwaya hii.

Mfano 1

MC: Gicaandi (ukurasa wa 1)

MT1: Gicaandi (ukurasa wa 4)

MT2: Gicaandi (ukurasa wa 1)

Gicaandi kwa upande mmoja ni dhana inayotumiwa kurejela kipera cha fasihi simulizi katika jamii ya Gĩkũyũ kinachoakisi kilele cha ulumbi na balagha katika jamii hii. Aghalabu husheheni mafumbo na huwasilishwa kwa mtindo wa majibizano kama ilivyo kwa ngojera ya Kiswahili. Wahusika, ambao huitwa waimbaji, hufumbiana mafumbo hadi wakati ambapo mmoja wao atashindwa kufumbua fumbo lililopo na hivyo mshindi kupatikana. Kwa kawaida uiambaji wa *Gicaandi* huwa mrefu kutegemea umahiri wa waimbaji. Kwa upande wa pili, neno *Gicaandi* aidha linarejelea aina ya ala inayotumiwa katika utendaji/uimbaji

Picha 1

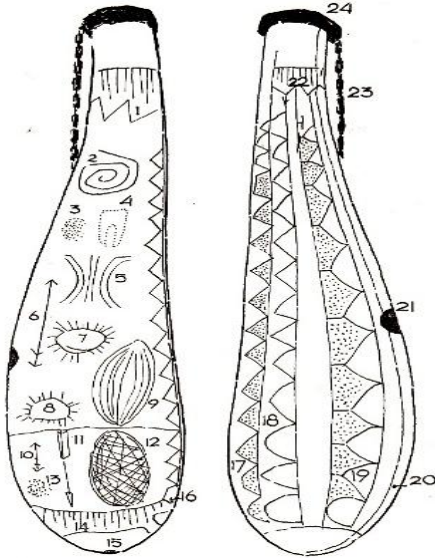

Kutoka Gkuyu Centre for Cultural Studies (<https://mukuyu.wordpress.com/2016/08/30/gicaandi/>)

Picha 1 inaashiria mfano wa ala ya *Gicaandi*. Hii ndiyo ala ambayo hutumiwa na mwimbaji katika kufanya mapigo maalum yanayoambatana na ushairi wake. Licha ya kuwa uimbaji wa *Gicaandi* ulikuwa ni usanii wa hali ya juu uliojaa mafumbo, kama ilivyo kwa sanaa yoyote ile, suala la burudani lilikuwa la kimsingi.

Picha 2

Kutoka Gkuyu Centre for Cultural Studies
(<https://mukuyu.wordpress.com/2016/08/30/gicaandi/>)

Katika picha 2, tunaonyesha mfano wa michoro iliyochorwa kwenye *Gicaandi* sio tu kwa lengo la kuipamba ala hii bali pia michoro hii ilikuwa ishara zilizofungamana na shairi na mafumbo aliyowasilisha mwimbaji. Kutokana na wingi wa beti na mtindo wa kuhifadhi beti zote akilini, waimbaji waliweka ishara maalum za kuwakumbusha beti na mpangilio kwenye ala hii.

Ngũgĩ wa Thiong'o anapojilinganisha na mwimbaji wa *Gicaandi* kama inavyojitokeza katika MC ukurasa wa 1:

Niguo nyina wa Wariinga aarookire gwakwa ruoro rugitema, agiithaitha muno

na maithori:

- Muini wa *Gicaandi*, heana rugano rwa mwana ucio wakwa ndeendete muno.
- Temania ciothe utheri-ini, o muundu atue ciira akimenyaga uria kurathii
- Muini wa *gicaandi*, hithuria uria muhithe
-

Anafanikiwa sio tu katika kuiingiza fasihi simulizi ya Gĩkũyũ katika riwaya yake bali pia ni zoezi changamano la kisani ilinaloifanya riwaya nzima kuwa jazanda moja kuu. Kupitia usomaji tunatarajia kukumbana na maelezo marefu ya kisa cha Wariinga ambayo yatasheheni usanii, mafumbo na mdundo maalum kama ilivyo kwa uimbaji wa *Gicaandi* katika jamii ya Gĩkũyũ. Okpewho (1992) anaeleza kuwa fasihi simulizi inapaswa iangaziwe katika lugha yake chanzi ili iweze kueleweka na thamani yake kubainika kwa uwazi zaidi na kwamba maana za vipera mbalimbali hudhirika bayana katika utamaduni wake chanzi. Kutokana na mazingira halisi ya utunzi wa riwaya hii ambapo mwandishi aliandika akiwa kizuizini, tunaweza kufasili jazanda hii kurejelea hali ya mwandishi kushindana na utawala dhalimu kwa kuwa anafanikiwa kuwasilisha ujumbe unaoeleza maovu ya jamii kupitia kwa mafumbo kama afanyavyo mwimbaji wa *gicaandi*. Hivyo basi, matumizi ya neno *Gicaandi* sio ya kiholela bali yanaangazia kuwasilisha ujumbe mpana zaidi kwa wale wanaoelewa lugha na utamaduni wa Gĩkũyũ ambao ndio hadhira iliyolengwa na MC.

Tunapoangazia jinsi neno hili limeshughulikiwa katika tafsiri MT1 na MT2, tunapata kwamba mtafsiri aliamisha dhana ya *Gicaandi* kutoka Kikuyu hadi Kiswahili na katika Kiingereza. Hali hii ni dhahirisho la moja kwa moja la uibuaji ugeni ambapo dhana ya kigeni inaingizwa katika lugha nyingine na hivyo kuashiria moja kwa moja kwamba matini inayorejelewa sio asilia katika utamaduni husika. Kama anavyoeleza Bandia (2014), mwandishi wa fasihi katika mazingira ya baadaukoloni hutekeleza jukumu la kujenga daraja la kuvusha uhalisia na tajriba za kiasilia, katika muktadha huu za Gĩkũyũ, hadi kwa muktadha pana wa kitaifa na kimataifa ambako uhalisia huu unahuishwa upya. Hata hivyo, mkakati aliotumia Ngũgĩ huu pakubwa unakwaza mawasiliano ambapo tunapata kuwa msomaji wa MT1 na MT2 hatapata kuelewa maana ya dhana *Gicaandi*. Isitoshe, jazanda na usanii unaofungamana na matumizi ya dhana hii unakosa kujitokeza bayana katika MT1 na MT2.

Tunapotafakari dhima ya mtafsiri katika muktadha wa baadukoloni, licha ya kutambua nafasi ya kipekee ya itikadi katika tafsiri hizi pamoja na kutambua kwamba lugha inatumiwa kama chombo cha kupigania ukombozi kiisimu na kitamaduni, suala la mawasiliano bado ni la kimsingi zaidi kama ilivyo kwa tafsiri nyingine yoyote ile. Maamuzi ya kuteua maneno yanayofungamana na utamaduni chanzi na kuyahamisha jinsi yalivyo katika tafsiri katika muktadha huu yanabainika kuwa ni ya lazima na ya kimakusudi. Ya lazima kwa sababu dhana hii haina kisawe linganifu katika tamaduni lengwa kwa jinsi ambavyo fani ya uimbaji *Gicaandi* inavyodhihirika katika utamaduni wa Gikũyũ. Japo inakaribiana kisifa na fani kama vile ngojera na utenzi katika utamaduni wa Kiswahili, matumizi ya ala na uamilifu wa ala husika unaibua upekee. Uteuzi huu aidha unabainika kuwa wa kimakusudi kwa kuwa mwandishi aliye pia mtafsiri anafahamu fika upana wa maana ya dhana *Gicaandi* katika muktadha wa matumizi kwenye riwaya ya *Caitaani Mutharaba-ini* na kwa jinsi hiyo hana budi kuidumisha katika matini yake. Licha ya kukwaza mawasiliano na pengine kupunguza usanii katika MT1 na MT2, mtafsiri amefanikiwa kuwasilisha dhana ambayo ni muhimu katika kuonyesha ustaarabu wa jamii ya Kikuyu pamoja na kueleza baadhi ya vipengele vya kifalsafa na vya kifasihi vya jamii hii. Hata hivyo, kutokana na ugeni wa dhana *Gicaandi* katika Kiswahili na katika kiingereza, uwezo wake wa kuwasiliana na kuibua athari sawa kwa hadhira za MT1 na MT2 unakwazwa pakubwa.

Mfano 2

MC: Caitaani

MT1: Shetani

MT2: Devil

Dhana *Caitaani* imetumiwa katika MC kwanza kabisa kwenye anwani ya riwaya yenyewe kisha inajitokeza ndani ya riwaya kama ilivyotumiwa katika njozi ya Wariinga katika ukurasa wa 138 ambapo anaeleza kwamba:

Wariinga... aarotaga na caitaani ari na gikonde kieru
cua to gia kimuthuungu

kimwe kinoru muno Wariinga oonire rimwe hakuhi
na Rift Valley Sports Club (Ukurasa wa 138)

Katika hali hii, dhana Caitaani inapata maana tofauti kutokana na maelezo ya kwamba alikuwa na ngozi nyeupe mithili ya mzungu mmoja ambaye Wariinga alikuwa amemuona pale Rift Valley Sports Club. Jazanda hii ni muhimu kwa kuwa inakiuka ukawaida wa maelezo ya *Caitaani* ambaye kwa kawaida alikuwa anaelezewa kuwa:

Thiingi Maria, Njiicu na Araika a Ngai
maari eeru ta athuungu, no *Caitaani* na
araika aake maari airu ci. (Ukurasa wa 137-
138) (Msisitizo wetu)

Kifungu hiki kimetafsiriwa kwa Kiswahili ifuatavyo;

Mtakatifu Maria, Yesu na malaika wa
Mungu walikuwa weupe kama wazungu;
lakini Shetani na malaika wake walikuwa
weusi kama makaa. (Ukurasa wa 146)

Tunapofungamanisha matumizi ya dhana *Caitaani* katika MC, tunapata ukinzani unaojitokeza moja kwa moja. Dhana hii inawakilishwa na rangi mbili; nyeupe – kama mzungu kwa upande mmoja, na nyeusi- kama mwafrika kwa upande wa pili. Kwamba Wariinga anaota *Caitaani* akiwa *mweupe kama Mzungu* na katika ndoto yake anawaona watu waliovaa matambara, kama wale wanaoishi bondeni, wakimsulubisha ni kiwakilishi cha mageuzi ambayo ynyayashadidiwa katika riwaya hii. Katika muktadha wa baadukoloni, ukinzani baina ya weupe na weusi ni kiwakilishi cha mgogoro mpana uliopo katika mahusiano ya kiuwezo baina ya mtawala na matawaliwa/alileywahi kutawaliwa. Tafsiri za dhana hii *Caitaani* katika Kiswahili na Kiingereza yamezingatia mtindo wa tafsiri sisisi. Hata hivyo, inafanikiwa kuwasiliana kwa kuwa dhana Caitaani ina

visawe vyake linganifu katika Kiswahili; Shetani, na katika kiingereza; Devil. Kwa kufanya hivi, mtafsiri anafanikiwa kuibua athari sawa na kuwezesha mawasiliano kamilifu kwa hadhira za MT1 na MT2 sawa na ilivyo kwa hadhira ya MC.

Mifano hii miwili ya Jazanda imetumiwa makusudi kama kiwakilishi cha jazanda nyinginezo katika riwaya hii. Kuna jazanda ambazo zimehawilishwa jinsi zilizvyo katika MC na kwa jinsi hiyo kukwaza mawasiliano na kutinga uelewekaji wa umbuji uliopo katika MT1 na MT2 kama ilivyo katika mfano 1. Pia, kuna jazanda zilizotafsiriwa kutoka MC hadi MT1 na MT2 kwa njia inayodumisha umbuji na kuhakikisha athari sawa na ukamilifu wa mawasiliano kwa hadhira lengwa kama ilivyo katika mfano 2.

Tafsiri na Uamilifu wa Majazi katika Riwaya ya *Caitani Muthaba-ini*

Majazi mbinu ya kisanaa ambayo hutekeleza dhima muhimu katika uandishi wa fasihi. Uamilifu wa majazi katika kazi ya fasihi hasa tunapoangazia majazi katika kiwango cha majina ya wahusika unabainika hasa kutokana na dhima ya kimsingi ya wahusika katika kazi yoyote ile ya fasihi. Maelezo kwamba waandishi hutumia majazi kutoa maoni yao kuhusu wahusika au hata kutoa misimamo yao kuhusu hadithi nzima pia ni muhimu hasa katika muktadha wa baadaukoloni na kwa jinsi hiyo katika MC. Takriban wahusika wote katika riwaya ya *Caitani Mutharaba-ini* wamepewa majina ya kimajazi ambayo yanatekeleza dhima mbalimbali. Majazi haya yamefungamana na utamaduni wa lugha chanzi na kwa jinsi hiyo hatuna budi kuchanganua uhawilishaji wake katika tafsiri hasa tukizingatia umuhimu ambao Wamitila (2003) anaeleza kuwa: Mbinu hii ina uzuri wa kuwa inamsaidia msomaji kuweza kuifahamu tabia na wasifu wa mhusika kwa urahisi sana.

Uchanganuzi wetu wa dhana hii unalenga kudadisi jinsi majazi yametafsiriwa katika MT1 na MT2 pamoja na kutathmini athari za mikakati ya uhawilishaji wa dhana za kimajazi kwa uelewekaji wa matini hizi katika mifumo husika. Katika kushughulikia majazi, tumetoa muktadha

chanzi ambapo majazi haya yametumika katika riwaya ya *Caitani mutharaba-ini* pamoja na katika muktadha wa jamii ya Gĩkũyũ kabla ya kuangazia jinsi ulivyotafsiriwa kwa Kiswahili na Kiingereza mtawalia.

Mfano 1

MC: Mithita Mugwate (Ukurasa wa 37)

MT1: Mr. Mugwate (Ukurasa wa 41)

MT2: Mr. Mugwate (Ukurasa wa 39)

Kifungu hiki kinatokana na masilimulizi ya Wangari akielezea jinsi alivyokamatwa na polisi pale hotlini alikokuwa ameenda kusaka kibarua. Ana uchungu kwamba mtu mweusi kama yeye ndiye anayemsaliti na kumtoa kwa polisi, ambao ni watu weusi kama yeye. Maneno haya yanasemwa na Mzungu mwenye hoteli ile ambaye anampongeza bwana Mugwate kwa “kazi nzuri.”

Jina la kimajazi *Mithita Mugwate* katika MC linaashiria tabia yake katika ngazi mbili na kuibua ucheshi kwa wakati huo huo. Kwanza, tukianagazia neno la Kwanza; *Mithita*, linabainika kuwa ni utohozi wa neno *Mister* la Kiingereza ambalo halina kisawe cha moja kwa moja katika lugha ya Gĩkũyũ. Hata hivyo, tukiliangazia kama neno asilia la Gĩkũyũ, neno hili linapata maana tofauti ya kuwa ni *uume katika hali ya wingi*. Huenda mwandishi hakukusudia kuibua maana hii kwa kutumia neno hili. Hata hivyo, tukihusisha matukio katika kifungu hiki na hali ilivyokuwa kwa Wangari alipoenda kwa duka la Mtu mweusi kusaka ajira:

...Nduka irari ya muundu muiuru, Ngoro yaakwa irathera haniini. Ndiraamuumburira mathiina maakwa moothe. Hi! Araagwa na mitheko! Araanjiira *wira uria aangihēe no wa gutaaganura maguru*, ati atumia aria aitikaangu maai haniini ni o moo wira ucio muno. (MC; Ukurasa wa 37)

Kifungu hiki kinelezea aliyokumbana nayo kwamba mzee mwenye duka anamwambia kazi ambayo anaweza kumpa ni ya *kupanua miguu pekee*. Urejelezi huu wa kingono huenda ndio unaomfanya mwandishi kutohoa neno *Mister* katika Gĩkũyũ kuwa *Mithita* akifahamu fika kwamba litaibua

utata wa kimaana kwenye aya inayofuata. Hata hivyo, neno la pili; *Mugwate* ndilo la kimajazi na linaloana na tabia ya mhusika anayerejelewa. Yeye ni meneja katika hoteli ile na Wangaria katika pita pita zake akitafuta ajira anaishia kurudi katika hoteli ile. Bwana *Mugwate* anamkaribisha kiti na kumwarifu atulie ndipo apige simu kuulizia kazi mahali alikokuwa na uhakika Wangari angefaidika. Badala yake, anawapigia polisi ambao wanakuja na kumtia Wangari mbaroni kuwa ni mshukiwa wa wizi.

Neno *Mugwate* katika lugha ya Gĩkũyũ lina maana ya *Mateka* kwa Kiswahili na *Hostage* kwa Kiingereza. Kwa kurejelea muktadha ambamo neno hili limetumiwa katika MC, tunapata aina mbili za mateka; Kwanza mhusika *Bwana Mugwate* mwenyewe ni mateka japo ana mamlaka. Amekengeuka kiasi cha kumdharau mtu mweusi mwenzake ambaye amefika pale kuomba kazi. Anabainika kuwa ni mtumwa wa mkubwa wake ambaye ni Mzungu. Hali hii katika muktadha wa baadaukoloni ni ya kiukoloni mamboleo ambapo tunapata mtu aliyewahi kutawaliwa japo yu huru bado angali mtumwa kimawazo na kiitikadi. Tukio la pili la *Mateka* ni hali ambayo Wangari anajipata. Anasingiziwa wizi na kukamatwa na baadaye kushtakiwa mahakamani. Baadaye analazimishwa kurejea kwao *Ilmorog* ili kusaidia serikali kuwakamata wezi. Hali hizi zote zinahusu Wangari kufanya mambo ambayo hakujitakia ila analazimika kuyafanya kutoana na uhalisia katika maisha yao.

Tafsiri inayotolewa katika MT1 na MT2 inaibua ugeni kwa kudumisha jina la mhusika huyu kuwa *Mr. Mugwate* katika Kiswahili na katika Kiingereza. Kwanza, matumizi ya *Mr.* kwa Kiswahili hayawezi kuelezewa kwa kuwa kuna kisawe faafu ambacho kingewasilisha maana hii; *Bwana*. Ucheshi unaotokana na *Mithita* katika MC hauweza kuhawilisha katika MT1 au MT2 na kwa hivyo mtafsiri angejifunga kwa maana halisi ya neno hilo na kulitafsiri kisemantiki hasa kutokana na uamilifu wake kama utambulisho wa mtu. Neno *Mugwate* katika Kiswahili halijatafsiriwa. Mtindo huu umedumishwa katika kushughulikia nomino nyingi za

pekee katika riwaya hii. Aidha, huenda mtafsiri alidumisha neno asilia kwa kuwa hakuna namna ya kulitafsiri na kudumisha usanii wa kimajazi uliomo ndani. Hata hivyo uamuzi huu unapoteza usanii huu kwa kuwa haufasiriki katika Kiswahili.

Katika MT2, *Mithita* linatafsiriwa kuwa *Mr.* Hii ni tafsiri sahihi kimaana ila haiwasilishi ucheshi na maana zinazojitokeza katika MC kama ilivyojadiliwa hapo awali. Kwa kudumisa neno *Mugwate*, mtafsiri kama alivyofanya katika MT1 anapoteza usanii wa kimajazi. Ugeni anaobua unachangia kuipa MT2 “ladha” ya kigeni na kuashiria kwamba huenda MT2 sio matini asilia katika mfumo wa lugha na utamaduni wa Kiingereza.

Katika *Caitani Mutharaba-ini* takriban wahusika wote wakuu wamepeva majina ya kimajazi. Hii huenda ni kutokana na majukumu ambayo wamepeva katika kuiendeleza riwaya hii pamoja na uwakilishi wa kimajazi katika riwaya husika. Kwa mfano;

Mfano 2:

MC: Wangari (Ukurasa wa 32)

MT1: Wangari (Ukurasa wa 36)

MT2: Wangari (Ukurasa wa 33)

Katika mfano huu, majina ya wahusika hawa yanadumishwa katika tafsiri za MT1 na MT2 kama yalivyowasilishwa kwenye MC. Tukiangazia uamilifu na nafasi za wahusika hawa katika MC na tukayahusisha na utamaduni ambao umewazalisha tunapata kwamba; *Wangari* ni mhusika wa kike mwenye umri wa juu akilinganishwa na wahusika wengine katika riwaya hii. Jina *Wangari* tunaweza kulifasiri kama la kimajazi kutokana na dhima anayotekeleza kama mzazi wa kike. Aidha, mhusika huyu ni kiwakilishi cha msaibu yanayowapata wananchi licha ya kujinyakulia uhuru. Katika utamaduni wa Gĩkũyũ, *Wangari* ni mmoja kati ya wasichana wa Gĩkũyũ na Mumbi ambao wanaaminika kuwa ndio wazazi wa jamii hii. *Wangari* anaaminika kuwa alikuwa mwana wao wa tatu baada ya *Wambui* na *Wanjiru*. Kwa kupewa jina *Wangari* mhusika anayerejelewa

amepewa dhima ya mama katika riwaya hii. Anatekeleza jukumu la mzazi kwa wahusika kama vile Gaturia na Wariinga.

Katika simulizi ya asili ya jamii ya Gĩkũyũ, Wangari ndiye mama wa ukoo wa *Angari* ambao pia wanaitwa *Aithe Kahuno* kwa maana ya mwana aliyezaliwa kabla ya wakati wake. Huenda mwandishi aliteua jina Wangari kati ya majina kumi ya wasichana wa Gĩkũyũ na Mumbi kwa sababu hii. Kwa upande mmoja, anamtumia kama kiwakilishi cha jinsi watu waliowahi kutawaliwa wanakumbana na changamoto katika nchi zao wenyewe na kwa upande wa pili yeye ni kiwakilishi cha uthabiti ambao watu hawa wako nao katika kukabiliana na changamoto hizi pamoja na juhudi zao za kupigania haki na usawa.

Mfano 3:

MC: Muturi (Ukurasa wa 33)

MT1: Muturi (Ukurasa wa 36)

MT2: Muturi (Ukurasa wa 34)

MC: Gaturia (Ukurasa wa 32)

MT1: Gaturia (Ukurasa wa 35)

MT2: Gaturia (Ukurasa wa 33)

Mhusika Muturi ni kiwakilishi cha wafanyakazi ambao daima wanadhulumiwa na walio na uwezo. Ni mfanyakazi na kiongozi wa wafanyakazi ambao wanapigania haki zao. Jina hili ni la kimajazi kwa kuwa muturi katika jamii ya Gĩkũyũ inarejelea mhunzi. Katika jamii ya Gĩkũyũ, wahunzi walikuwa watu wa kuheshimiwa kutokana na kazi waliyotekeleza ya kutengeneza ala za kulimia mashamba pamoja na za kupigana vita na maadui waliiovamia jamii yao.

Gaturia katika MC amesawiriwa kama kijana aliye na elimu ya kisasa. Ni msomi ana anafanya kazi katika chuo kikuu. Anaonekana kuwa aliyekengeuka kutokana na athari za kigeni kwa utamaduni asilia na lugha yake ya Gĩkũyũ. Akilalamikia hali hii anaeleza ifuatavyo:

Thiomi cia bururi witu ciathiire ku? Mari ha mabuku maandike na ndemwa cia thiomi cia bururi witu? Kirira giitu kiri ku riu? Uugi wa maithe maitu wi ha? Uthamaki wa maithe maitu wi ha? Booi wa bururi witu ni watharirio, mwaki ukihorio, njung'wa ikinyugutwo kiara iguru, nganatha nayo ikimomorwo, aanake a bururi magivuuria matimu nango makumbi-ini. Wuui tututurie ha kwirutira moohoro ma teme na bururi witu i! *Mwana utari na aciari a Kumutaara ri, ni ki kiingigiria ahahate mai ma mugeni eeciriitie ni rukuri araamonjora?*

(MC – Ukurasa wa 53) Msisitizo wangu

Katika kifungu hiki, Gaturia analalamikia hali ya kutoweka kwa ustaarabu, historian a mafundisho ya kiasili. Anahitimisha kwa kuuliza swali ambalo likitafsiriwa sisisi litakuwa na maana ya:

Mwana asiye na wazazi wa kumpa wosia, nini kitamzuia kuyaokota mavi ya mgeni na kuyala akidhani ni chakula kitamu anafurahia?

Gaturia amepewa kazi ya kudadisi kama kitenzi *tuiria* katika lugha ya Gĩkũyũ linavyoamaanisha. Isitoshe katika chuo kikuu yeye ni mmoja wa wanafunzi wanaotafitia tamaduni za kiasili. Yeye ni kiwakilishi cha ufufuo wa tamaduni, lugha na ustaarabu wa kiasili uliotawaliwa na tamaduni babe za mkoloni. Majina ya wahusika hawa; Wangari, Muturi na Gaturia yamedumishwa katika MT1 na katika MT2. Uamuzi huu unatokana na uchangamano wa majazi yaliyotumiwa katika MC kama ilivyoelezwa hapo juu. Hata hivyo, licha ya kuashiria utamaduni wa kigeni katika MT1 na MT2, uhamishaji wa dhana hizi jinsi zilivyo katika mfumo wa Kiswahili na Kiingereza unatatiza maana, uelewekaji na mawasiliano kwa ujumla ya matini tafsiri za Kiswahili na Kiingereza mtawalia.

Msomaji wa MT1 au MT2 ambaye hana ufahamu wa lugha na utamaduni chanzi wa MC anapata ugumu kufasili majina haya kama majazi yaliyo na maana ya ndani. Kama alivyojirejelea mwandishi wa MC kuwa ni mwimbaji wa

Gicaandi katika sehemu ya utangulizi, anatumia usanii kama majazi kuwasilisha maana changamano zaidi kama afanyavyo mwimbaji wa Gicaandi kwa kutazama alama zilizopo kwenye ala yake. Hali hii aya kukwaza mawasiliano kwa kuibua ugeni unaotokana na udumishaji wa dhana za kimajazi katika MT1 na MT2 kutoka MC unashuhudiwa tena tunapoangazia majina ya wezi wanaotoa ushuhuda wa ubabe wao wa wizi kwenye pango. Kwa mfano:

Mfano 4:

MC: Robin Mwaura (Ukurasa wa 31)

MT1: Robin Mwaura (Ukurasa wa 34)

MT2: Robin Mwaura (Ukurasa wa 32)

MC: Gitutu wa Gataanguru (Ukurasa wa 95)

MT1: Gitutu wa Gataanguru (Ukurasa wa 102)

MT2: Gitutu wa Gataanguru (Ukurasa wa 97)

MC: Kihaahu wa Gatheeca (Ukurasa wa 105)

MT1: Kihaahu wa Gatheeca (Ukurasa wa 112)

MT2: Kihaahu wa Gatheeca (Ukurasa wa 107)

MC: Mwireri wa Mukiraai (Ukurasa wa 159)

MT1: Mwireri wa Mukiraai (Ukurasa wa 169)

MT2: Mwireri wa Mukiraai (Ukurasa wa 162)

MC: Nditika wa Nguunji (Ukurasa wa 176)

MT1: Nditika wa Nguunji (Ukurasa wa 187)

MT2: Nditika wa Nguunji (Ukurasa wa 178)

Majina ya wahusika hawa wote yanatokana moja kwa moja na sifa zao au maumbile yao kama yanavyoelezewa kwenye riwaya. Robin Mwaura ambaye ni dereva wa matatu ambamo matukio ya awamu ya kwanza ya riwaya yanatokea anabainika baadaye kuwa ni tapeli na mwizi. Anaweka pesa mbele ya utu kama inavyobainika Wangari anapoeleza kuwa hana nauli. Tukiangazia jina lake, la kwanza Robin linakaribiana kimatamshi na neno *Robbing* kwa Kiingereza ambalo linarejelea hali ya kuiba kwa kutumia mabavu. Jina la pili Mwaura tunaweza kulihusisha

na kitenzi cha Gikūyū Kwaura katika lugha isiyo rasmi kina maana ya kuiba.

Gituutu wa Gataanguru ni jina la kimajazi ambalo linaunganisha majina mawili: *Gitutu* ambalo lina maana ya *funza mkubwa* na jina *Gataanguru* ambalo lina maana ya *Minyoo* katika hali ya udogo. Funza na minyoo ni vimelea na hunyonya wanyama wengine. Hii ni sifa ambayo inadhihirika katika ushuhuda anaotoa. Inabainika kwamba yeye amepata utajiri kwa kuwanyanyasa wafanyakazi; kuwanyonya damu na jasho lao, kama kimelea. Mwandishi zaidi ya kutumia majazi katika jina la mhusika huyu, anatumia utamaduni wa LC katika kuendeleza jina ambapo anatumia jina la mzazi kama ilivyo kaida katika jamii ya Gikūyū. Kwa mfano, mwandishi wa MC mwenyewe anaitwa Ngūgĩ wa Thiong’o yaani ni Ngūgĩ mwana wa Thiong’o. Vivyo hivyo, Gitutu wa *Gataanguru* lina maana ya Gitutu mwana wa Gataanguru. Uhusisho huu wa mwana na baba unadhihirika katika majina ya wezi wote wanaorejelewa. Kwa mfano;

Kihaahu wa Gatheeca ambaye jina lake ni la kimajazi. Taswira tunayochorewa na maelezo ya mwandishi ni kwamba mhusika huyu ni mrefu na mwembamba. Sifa hii inahusiana moja kwa moja na jina la baba *Gatheeca* ambalo linaweza kuhusishwa na kitenzi *Gatheeca* chenye maana ya kudunga. Jina lake *Kihaahu* limetokana na kitenzi *Hahurachenye* maana ya kutia wasiwasi. Maelezo yake katika kutoa ushuhuda wa jinsi alivyo bingwa wa wizi ni dhihirisho tosha. Kwa mfano, anajieleza ifuatavyo:

Ni nii nderi iria ireraga riera-ini huungu ikoorira itara-inihii ina maana ya

Mimi ndiye tai ambaye humfanya mwewe kukimbilia kiotani.

Tukiangazia kifungu hiki, Kihahu wa Gatheeca ana jifananisha na tai ambaye ni mkali kiasi cha kumtia mwewe wasiwasi na kumfanya kukimbia na kujificha. Kwingineko, Kihaahu wa Gatheeca anajidai kuwa anapenda kushiriki

mapenzi haramu na wake za watu kiasi cha kuwafanya waachane na waume zao. Majazi yanatokea katika hali ya kumithilisha kitendo cha ngono na kitendo cha kudunga kama jina lake la pili linavyoashiria. Tukimwangazia *Mwireri wa Mukiraai* yeye ni mmoja wa wezi wanaoshindana pale pangoni. Hata hivyo ushuhuda wake hauwaridhishi walioko pale kwa kuwa “hajafukia kiwango” kilichowekwa na watangulizi wake kuhusu mali waliyonayo. Anawatuliza kwa kuwaambia kuwa: *Nguunguni iireagira ruku-ini na ikaaya kuigana* kwa maana ya kunguni hujitunza akiwa kwenye ukuni hadi akawa mkubwa. *Mwireri wa Mukiraai* anajitokeza kama mhusika ambaye anaamini katika kujiimarisha; *kwirera-kujilea*, katika wizi kwa kutegemea itikadi.

Nditika wa Nguunji naye amepewa jina la kimajazi linaloana na tabia zake. Jina lake linatokana na maneno mawili ya *Gĩkũyũ Tindika* – kitenzi chenye maana ya kusukuma na *Kuunja* – kitenzi chenye maana ya Kunja. Ushahidi wake unaashiria jinsi anavyowanyanyawa wafanyakazi wake na kutumia uwezo wake kupata chochote atakacho. Unyanyasaji huu unawasukuma wafanyakazi wake kuwa masikini zaidi. Aidha anaamini katika unyakuzi wa mali ya umma kama anavyoeleza mwenyewe katika ushuhuda wake (MC ukurasa wa 178)

Rekeei andu aitu turiganirwo ni mauundu maathirire. Icio ciari irooto

njuru...mahahura-toro. Rekeei riu tugwatanire mauundu matatu: *kuhuria*,

Gukuunja na Gutitika. Utatu Mutheru. *Huria Kuunja, Titika* uroreetie na gwaku.

(Msisitizo wetu)

Maneno yaliyo katika herufi za mlazo yana maana ya *Kunyakua, Kukunja na Kubeba*. Anarejelea hali hizi tatu kuwa utatu mtakatifu wa wizi wa kisasa. Maneno haya yanaoana na jina alilopewa na kwa jinsi hiyo jina lake ni la kimajazi.

Tukiangazia jinsi majina haya ya kimajazi yameshughulikiwa katika MT1 na MT2, tunapata kwamba majina

yamedumishwa jinsi yalivyo katika MC. Shirinzadeh na Mahadi (2014) wanahoji kwamba katika kutafsiri nomino za pekee kama vile majina ya wahusika, mielekeo inayopendelewa sana ni ile ya uhawilishaji wa jina jinsi lilivyo kutoka LC na kulitafsiri jina husika kuafikia mfumo wa LP. Mtafsiri wa MT1 na MT2 katika muktadha huu alidumisha majina haya jinsi yalivyotumiwa katika MC. Huenda hali hii ilichangiwa pakubwa na ukweli kwamba majina haya ni ya kubuni; hayapo katika utamaduni halisi wa jamii ya MC, isipokuwa jina Mwaura na Robin. Isitoshe, uamuzi wa kuyadumisha jinsi yalivyo huenda ulichangiwa na haja ya kuwasilisha majazi ambayo hayangeumbika upya katika mfumo ya MT1 na MT2 mtawalia. Uamuzi huu hivyo basi unaishia kuibua ugeni katika matini hizi na kuashiria kuwa hazina uasilia katika mfumo ya Kiswahili na Kiingereza. Ugeni huu hata hivyo unakwaza mawasiliano na kutatiza ukamilifu wa uelewa wa usanii na kwa jinsi hiyo kuathiri jinsi hadhira ya MT1 na MT2 inapata ikilinganishwa na ile ya MC.

Kwingineko, kuna majina ya kimajazi ambayo yameshughulikiwa kwa njia tofauti katika MT1 na MT2. Kwa mfano:

Mfano 5:

MC: Professor Kimenyugeni (Ukurasa wa 56)

MT1: Profesa Kijuaugeni (Ukurasa wa 61)

MT2: Professor Kimenyugeni (Ukurasa wa 58)

Hili ni jina la mmoja wa wahadhiri katika Chuo Kikuu ambako Gatuiria anafanya kazi. Profesa mrejelewa amepagazwa jina la kimajazi *Kimenyugeni*. Hii ni kutokana na ujuzi wake wa historia ya kigeni kama anavyoeleza Gatuiria katika MC ukurasa wa 56:

“Ī Professor Kimenyugeni?”

“Ucio ni wa Ruhoonge rwa Moohoro-ma-Tene. No we ooi o moohoro-ma-tene ma

Ruraaya tu.”

Jina lake hivyo ni la kimajazi moja kwa moja kutokana na ufahamu wake wa historia ya kigeni. Jina hili limetafsiriwa katika MT1 sisi kuwa *Profesa Kijuaugeni*. Hali hii inazalisha

hali ile ile ya kimajazi katika mfumo wa MT1 kama ilivyo katika MC. Uteuzi wa kutumia tafsiri sisisi kushughulikia jina la profesa anayerejelewa katika Kiswahili unaashiria ukosefu wa muwala katika mikakati anayotumia mtafsiri wa MT1 kwa kuwa ni kinyume na uhawilishaji wa moja kwa moja anaotumia katika kushughulikia majina ya kimajazi ya wezi wanaoshindana pale pangoni. Aidha, udumishaji wa majina ya kimajazi ya wahusika kama vile Wangari, Muturi na Gatuiria yanaweza kuelezwa kuwa yanadumishwa kwa kuwa ni majina halisi katika utamaduni chanzi wa MC. Hata hivyo, majina ya wezi pamoja na ya profesa *Kimenyiugeni* si majina halisi katika utamaduni wa Gikũyũ ila ni majina ya kubuni yanayotokana na ubunifu na usanii wa mwandishi wa MC mwenyewe. Licha ya kuwa hakuna mkakati mmoja uliotumiwa kuyashughulikia huenda uamuzi anaofanya mtafsiri wa MT1 na MT2 unaishia kuwa na athari hasi kwa ubora na wepesi wa kimawasiliano wa matini hizi mbili kwa hadhira lengwa.

MAHITIMISHO AND MAPENDEKEZO

Mahitimisho: Makala hii imetalii jinsi vipengele vya jazanda na majazi vimetumiwa katika riwaya ya *Caitani Mutharabani* na jinsi vipengele hivi vilishughulikiwa katika tafsiri ya Kiswahili na ile ya Kiingereza. Utalii huu uliazimia kubainisha athari za tafsiri zilizotekelezwa katika uhawilishaji wa dhana za kijazanda na kimajazi kwa ukamilifu wa mawasiliano wa

matini tafsiri. Mielekeo miwili mikuu iliyobainika ni ule wa uhamishaji wa dhana za kigeni katika mifumo ya tafsiri pamoja na mwelekeo wa kutoa tafsiri sisisi. Uhawilishaji wa dhana kwa kuzidumisha jinsi zilivyo umezipa matini tafsiri, ile ya Kiswahili na ya Kiingereza, ugeni wa kipekee. Ugeni huu unakiuka mitazamo ya kimapokeo ya usailia katika matini tafsiri. Kwamba matini tafsiri haipaswi kubainika moja kwa moja kama tafsiri bali inapaswa iwe na uasilia katika mfumo pokezi. Ugeni huu, kando na kuzibainisha MT1 na MT2 kama tafsiri moja kwa moja, unaibua hali ya kuwepo kwa dhana ambazo hazieleweki katika mifumo pokezi kiisimu na kitamaduni. Kwa mfano, jazanda ya *Gicaandi* haifasiriki katika MT1 na MT2 jambo ambalo linaathiri uwezo wa matini hizi kuwasilisha kikamilifu kile ambacho kilikusudiwa katika MC. Ukiukaji huu wa umuhimu wa mawasiliano katika tafsiri tunauelewa kwa kuziweka matini hizi katika muktadha wa baadaukoloni ambapo mtafsiri wa MT1 na MT2 ambaye pia ndiye mwandishi wa MC, ana lengo la kimakusudi la kukabili ubabe wa kiisimu na kitamaduni hasa wa Kiingereza. Uchunguzi wetu katika makala hii umebainisha kwamba, licha ya kuwa nomino za pekee aghalabu hazitafsiriwi, katika miktadha ambamo zinabeba maana fiche kama ilivyo kwa majina ya kimajazi yaliyoangaziwa, huenda pana haja ya kutoa maelezo ili kufanikisha mawasiliano kamilifu.

REFERENCES.

- Bandia, P. (2014). *Translation as Reparation: Writing and Translation in Postcolonial Africa*. Routledge.
- Cook, D., & Okenimkpe, M. (1997). *Ngũgĩ: An Exploration of His Writings*. (2nd Edition). Heinemann.
- Gkuyu Centre for Cultural Studies. (2016). <https://mukuyu.wordpress.com/2016/08/30/gicaandi/>.
- Magugu, V. N. (2015). *Are Translators Traitors? A Philosophical Perspective of Loss and Gain in Translation*. *Global Journal of Human Social Science*. 2249-469x.
- Ngũgĩ, T. (1981). *Detained: A Writer's Prison Diary*. East African Educational Publishers.
- Okpewho, I. (1992). *African Oral Literature: Backgrounds Character and Community*. Indiana University Press.
- Okwena, S. (2013). *Matumizi ya Jazanda katika Tamthilia Tatu za Timothy Arege*. Tasnifu ya Uzamili; Chuo Kikuu cha Kenyatta.

DOI: <https://doi.org/10.51317/ecjkisw.v4i1.318>

Volume: 04 Issue: 01 | Feb-2022|

Received: 13.01.2022; Accepted 15.01.2022; Published on 28.02. 2022 at www.editonpublishing.org

Njeru, M. V. et al., *Editon Cons. J. Kiswahili*, **Double –Blind Peer Reviewed Journal**

ISSN: 2663-9289

Shirinzadeh, Seyed & Sepora, Tengku. (2014). Translating Proper Nouns: A Case Study on English Translation of Hafez's Lyrics. *English Language Teaching*. 7. 10.5539/elt.v7n7p8.

Tiwiyanti, L., & Retnomurti, A. B. (2016). Loss and Gain in Translation of Culture-Specific Items in Ahmad Tohari's *Lintang Kemukus*: A Semantic Study. *Lingua Cultura*, 11(1), 1-6.

<http://dx.doi.org/10.21512/lc.v11i1.1820>.

Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya Fasihi: Istilahi na Nadharia*. Focus Publishers.